

ԱՐԱԲԱԿԱՆ ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՅԵՐԵՆ ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ԲԱՌԱՇԵՐՏՈ՞՞

ՍՈՆԱ ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ փոխառություն, հայերենի արաբական փոխառություններ, գրական փոխառություններ, բարբառային փոխառություններ, ուղղակի և միջնորդավորված փոխառություններ, բառիմաստային և բառակազմական փոփոխություններ, կենսունակ և ոչ կենսունակ փոխառություններ:

Նախաբան

Լեզվի բառաֆոնդի անբաժանելի մաս է փոխառյալ բառաչերտը, որը ձևավորվել է նրա պատմական զարգացման տարբեր փուլերում՝ արտալեզվական և լեզվական բազմաթիվ գործոններով պայմանավորված: Տարածամասնակյա ու համաժամանակյա հայեցակարգերով փոխառությունների ուսումնասիրության նպատակն է երևան հանել լեզուների և դրանք կրող ժողովուրդների միջև առկա պատմական, մշակութային-քաղաքակրթական փոխհարաբերությունների բնույթը (սա հանրալեզվաբանական քննության առարկա է): Ժամանակագրական իրողություններով, լեզվի պատմական զարգացմամբ պայմանավորված՝ փոխառությունների մի մասը բնականորեն և անխուսափելիորեն դառնում է ոչ կենսունակ, մի մասը՝ փոխարինվում մայրենի համարժեքով, իսկ առանձին դեպքերում էլ՝ կազմում հիմնական բառաֆոնդի բաղկացուցիչ մաս, չարունակաբար գործառվում լեզվի (գրավոր և բանավոր) համակարգում՝ դադարելով գիտակցվել որպես փոխառված:

Այդպիսին են հայերենի՝ արաբական ծագման փոխառությունները ևս: Դրանց առավել ամփոփ առաջին բառացանկը ներկայացնում է Հ. Աճառյանը, 702 բառային միավոր՝ քաղված միջնադարյան հայ մատենագրությունից: Նա նշում է, որ թեև դրանց թիվը ստվար է, բայց ոչ ամբողջական¹: Արաբական ծագման մեծաթիվ փոխառություններ են ներառված նաև Ստ. Մալխասյանցի «Հայերեն բացատրական բառարան»-ի հատորներում²:

Ստ. Մալխասյանցի «Հայերեն բացատրական բառարան»-ի արաբական փոխառությունները

Բառարանը ներառում է հայերենի (գրաբար, միջին հայերեն, բարբառ, աշխարհաբար) բառապաշարը, այդ թվում՝ փոխառությունները: Մեր հարցի համար առավել հետաքրքրություն է ներկայացնում արաբերեն ծագման անմիջական և միջնորդավորված բնույթի բառաչերտը: Այն ևս, ըստ բառարանի

* Ներկայացվել է 01. VII. 2021 թ., գրախոսվել է 12. VII. 2021 թ., ընդունվել է տպագրություն 27. III. 2022 թ.:

¹ Աճ ա ռ յ ա ն. 2013, մաս II, 213:

² Մ ա լ խ ա ս ե ա ն ջ. ՄԲԲ, 1944, հ. I, 1944, հ. II, 1944, հ. III, 1945, հ. IV:

կառուցվածքի, պարունակում է ընդհանուր գործածությունն ստացած բառեր (առանց նշումի), գալստական կամ բարբառային բառեր (+ նշումով), մեռած կամ հազվադեպ կիրառվող բառեր, մեռած բառեր և նշանակություններ (*նշումով) բաժինները³:

Մեր նախորդ հոդվածում ընդհանուր հատկանիշներով ներկայացրել ենք դրանց մի մասը, ինչպես նաև անդրադարձել արդի գրական հայերենում ցայսօր կիրառություն ունեցող մի շարք բառերի⁴:

Առավել ընդգրկուն է, սակայն, արաբերեն ծագման բարբառային և ժողովրդախոսակցական բառաչերտը. Մալխասյանցի բառարանում, մեր հաշվումներով, ներառված է գրեթե երկու հարյուր բառ (չհաշված բառակազմական ձևերը): Դրանց զգալի մասը կիրառվում է փոխատու լեզվում ունեցած նույն կամ մոտ իմաստներով, այսինքն՝ բառիմաստը հիմնականում պահպանված է⁵: Օրինակ՝ դավախ «դատ, վեճ, պահանջ» (արաբ.՝ da‘va), թամաճ (արաբ.՝ tama «մի բան ունենալու ախորժակ, մի բանի աչք տնկելը, ազահանալը»), զուլալ «խիստ վճիտ, պարզ, պայծառ» (արաբ.՝ zulāl), հալալ «օրինական, արդար, անխարդախ» (արաբ.՝ halāl), հալ «վիճակ, իրավիճակ, դրություն» (արաբ.՝ hāl), նալ «պայտ» (արաբ.՝ na‘l), ջամ «գումար, համագումար» (արաբ.՝ jam‘), սաբաբ «պատճառ» (արաբ.՝ sabab «պատճառ, դրդապատճառ, առիթ»), խալխ «ժողովուրդ, կողմնակի մարդիկ, բազմություն» (արաբ.՝ xalq), ջեբ «գրպան» (արաբ.՝ jayb), վախտ «ժամանակ» (արաբ.՝ waqt) և այլն:

Արաբերեն ծագման բարբառային փոխառությունների բառիմաստային և բառակազմական առանձնահատկությունները

Բարբառային կամ գալստական բառաչերտից ուսումնասիրության առումով առավել հետաքրքրություն են ներկայացնում այնպիսի փոխառությունները, որոնք, այսօր էլ կենսունակ լինելով բարբառներում և ժողովրդախոսակցական լեզվում, փոխատու լեզվի զուգադրությամբ բառիմաստային ու բառակազմական որոշ փոփոխությունների են ենթարկվել:

Ստորև դիտարկենք դրանցից մի քանիսը:

1. ԱԼԱՓ «1. անասունների կեր, խոտ, դարման, 2. ընդեղենի առևտուր անող». բառն առաջին իմաստով տրվում է Հ. Աճառյանի «Հայերեն արմատական բառարան»-ում՝ որպես միջնադարյան շրջանի փոխառություն⁶: Բառի երկրորդ իմաստն առկա է միայն Ստ. Մալխասյանցի բառարանում: Հարկ է նշել, սակայն, որ արաբերենում առաջին և երկրորդ բառիմաստների

³ Հեղինակի բնորոշմամբ՝ այս վերջին դասակարգումը սուբյեկտիվ է և պայմանական, թեև մեր դիտարկմամբ՝ բավական արժանահավատ (տե՛ս Մալխասյանց. ՄԲԲ, 1944, հ. 1, 16):

⁴ Միքայելյան. 2019, № 2, 38–42:

⁵ Հոդվածում ներկայացվում են փոխառությունների բառարանային ձևերը: Դրանց բարբառային տարբերակներին անդրադառնալու ենք փոխառությունների հնչյունաբանական քննության համատեքստում:

⁶ Աճառյան. ՀԱԲ, 1971, հ. I, 288:

արտահայտման համար կիրառվում են բառային տարբեր միավորներ՝ 'alaf «անասուններին տրված կեր կամ խոտ» և 'allaf «անասնակերի վաճառական»։ Այս բառերը հնչարտաբերական հատկանիշներով մոտ են միմյանց. հավանաբար, այս հանգամանքն արտասանական, աստիճանաբար նաև բառիմաստային շփոթի կամ նույնական գործածության է հանգեցրել⁷։ Բառիմաստի ավելի ուշ զարգացմամբ երևան են եկել նաև «ավար, կողոպուտ» իմաստները, որոնք գործածվում են պարբերաբար «կողոպուտել, թալանել» բայաձևով։ Մեր դիտարկմամբ, ժողովրդախոսակցական լեզվում և բարբառներում կիրառվող լավել բայը, որն ուղիղ իմաստով գործածվում է կենդանիների համար «լեզվով բերանը լցնել և ուտել» նշանակությամբ (այստեղից էլ՝ լավի) և փոխաբերական իմաստով նշանակում է «կողոպուտել, թալանել», այս բառի հետ աղերս ունի։

2. ԱԹԼԱՍ, ԱԹԼԱՋ «1. գ. մետաքսյա կտոր՝ փայլուն, ողորկ երեսով. կերպաս՝ ավելա շոր», 2. ած., փխբ.՝ «ողորկ, հարթ. ավելա երես, ավելա մարմին»։ Ստ. Մալխասյանցը բառը համարում է տաճկերենից կատարված փոխառություն⁸։ Ըստ Հ. Աճառյանի՝ բառի միայն առաջին իմաստը՝ «թանկագին կտորեղենի տեսակ, սնդուռ», փոխաբերաբար կիրառությունը բառիմաստի հետագա զարգացման հետևանք է։ Բացի այդ, նա տալիս է «ատլաս» ձևով, իսկ «ավելա» տարբերակն առհասարակ չկա։ Ստ. Մալխասյանցն «ավելա»-ը տալիս է վերոնշյալ իմաստներով և տարբերակում է «ատլաս» ձևից, որը ներկայացվում է որպես հունական Ատլանտ դիցաբանական աստծո անունից ծագող բառ և ունի «1. առաջին ողը, որն իր վրա կրում է գլուխը, 2. քարտեզագիրք, 3. նկարների ժողովածու» իմաստները։ Հատկանշական է, որ արաբերենում 'atlas^u և atlas^m բառերը դադարային (բառարանային) արտասանությամբ հնչարտաբերական առումով չեն տարբերվում միմյանցից. ունեն միայն քերականորեն արտահայտված տարբերակում («երկհոլովության և ^mեռահոլովության ցուցիչներ»)։ Առաջինն ունի «ատլաս՝ կտորի տեսակ», իսկ երկրորդը՝ «1. քարտեզագիրք, 2. ժողովածու» իմաստները։ atlas բառը վերոնշյալ երեք իմաստներով համանունային կիրառությամբ առկա է տաճկերենում, որից կարելի է ենթադրել՝ նույն կերպ էլ անցել է հայերեն բարբառներին⁹։

⁷ Հոգևածում արաբերենից փոխառյալ բառերի գրառման համար կիրառվել է Baskerville MT for Brill 02 տառադարձման համակարգը (www.brill.com), իսկ դրանց համարժեք ձևերի ու իմաստների՝ հայերեն նշված աշխատություններում տրված տարբերակները մեր կողմից համեմատվել են «Al-Qamus al-jadid» (Tunis, 1985, արաբերեն) և Баранов. Большой арабско-русский словарь, т. I-II (М., 2002) բառարաններում ներկայացված տարբերակների հետ։ Արաբերեն բառերի վերոնշյալ աղբյուրներում ներկայացված տառադարձումը ճշգրտվել է։

⁸ «Տաճկերեն» ասելով՝ հեղինակը նկատի ունի թուրքերի գրական լեզուն, որը պարունակում է մեծ քանակությամբ արաբերեն և պարսկերեն բառեր, իսկ «թուրքերեն» բառը հատկացրել է զուտ թուրքական (օսմանական) բառերին (տե՛ս Մալխասյանց. ՄԲԲ, 1944, հ. I, 17)։ Ներկայացնում ենք ըստ բառարանի։

⁹ Баскакова. 1977, 75.

3. ԱԼՎԱՆ «1. ած.՝ զանազան գույներով, երփներանգ. պվան ծաղիկներ, 2. մկբ.՝ պայծառ գույնով, վառվռուն. թեւը պվան ներկվեց, 3. գ. խաղողի տեսակ». բառն առավել կենսունակ է հատկապես ածականաբար կիրառվելիս: Այն արաբերեն՝ lawun «1. գույն, երանգ, նրբերանգ, 2. ներկ, 3. ուտեստ, 4. տեսակ» գոյականի alwān «գույներ» հոգնակի թվի ձևն է: Ուշագրավ է, որ փոխատու և փոխառու լեզուներում բազմիմաստությունը կիրառվող բառային համարժեքները իմաստային համընկումներ չունեն: Իմաստային զարգացումը նկատելի է դառնում գոյականի՝ ածականաբար կիրառման դեպքում. տվյալ պարագայում «պվան»-ը գրական հայերենի «բազմագույն, երփներանգ» ածականների ժողովրդախոսակցական կամ բարբառային համարժեքն է:

4. ԱՄԻ «1. ընտանեկան խոսակցության մեջ՝ հորեղբայր. «Ամի՛, ինձ էլ տար հետդ», 2. չափահաս մարդկանց հարգանքի դիմելաձև, որ տրվում է հատուկ անունից հետո. «Գասպար ամի», 3. հարգանքի դիմելաձև, որով դիմում եմ հատկապես ծերունիներին. «Քանի՞ տարեկան ես, ամի» (արաբ.՝ ‘amm «հորեղբայր»): Փոխատու և փոխառու լեզուների բառային համապատասխան միավորների բառիմաստների զուգադրությունից, հնարավոր միջնորդ լեզվում դրանց կիրառության բացակայությունից ելնելով՝ կարելի է հավանական համարել, որ վերջին երկու իմաստները բարբառային խոսքում կիրառություն են ստացել լեզվի ներքին զարգացման օրինաչափությունների շնորհիվ:

5. ԱՁԱԼ «վերջ, կյանքի վերջ, մահ». բարբառային կիրառությամբ առավել կենսունակ է «աջպն եկել է, պիտի մեռնի» արտահայտության մեջ: Ստ. Մալխասյանցը բառը համարում է տաճկերենից կատարված փոխառություն: Հնարավոր է՝ հենց այստեղ էլ այն ստացել է վերոնշյալ բառիմաստները, քանի որ ունենալով արաբական ծագում՝ փոխատու լեզվում այդ իմաստները չունի (հմմտ.՝ արաբ.՝ ‘agal «չտապողականություն, արագություն»):

6. ԶԻԲԻԼ «1. գ. մանր թափթփուկ, աղբ, 2. ած., փխբ.՝ անպետք, արժանիքից, նշանակությունից զուրկ» (արաբ.՝ zibl «աղբ»): Բառը հայերենի բարբառներում փոխատու լեզվում կիրառվող ուղիղ բառիմաստին համարժեք կիրառությունից բացի ձեռք է բերել նաև փոխաբերական իմաստ՝ կիրառվելով ածականաբար. զիբիլ ապրանք էր:

7. ԶՈՒԼՈՒՄ «1. գ.՝ աղետ, մեծ չարիք, 2. ած.՝ խիստ չար, աղետալի. զուլում աշխարհ»: Բառը հայերեն բարբառներում և ժողովրդախոսակցական լեզվում այսօր էլ կենսունակ է: Հատկանշական է, սակայն, որ այն փոխատու լեզվում ունի միայն գոյականական իմաստ և կիրառություն՝ zulma «անարդարություն, բռնաճնշում, կեղեքում»: Միայն գոյականական կիրառություն ունի նաև տաճկերենում: Այսինքն՝ իմաստային զարգացումը հայերենում է տեղի ունեցել:

8. ՀԱՆ «1. արդար, իրավացի, 2. աշխատավարձ, արդար պահանջ». բառը հայերեն բարբառներում և ժողովրդախոսակցական լեզվում կիրառվում է և՛ ածականաբար՝ քեզ հախն է, և՛ գոյականաբար՝ հախիդ որքան է, հախից գալ և այլն: Արաբերեն համարժեք haqq բառը ևս երկու խոսքիմասային արժեք ունի՝ «1. իրավունք, 2. ճշմարտություն, 3. պարտավորություն, պարտք» և

«իրական, իսկական, արդար»: Նույնական կիրառություն ունի նաև տաճկերենում:

9. ՀԱՐԻՖ «1. ընկեր, բարեկամ, 2. տղամարդ, 3. խամ, անփորձ» (արաբ.՝ harif «1. ընկեր, 2. խաղընկեր, 3. հաճախորդ») բազմիմաստ բառն իր առաջին իմաստով, որով տրվում է և՛ ՀԱԲ-ում, և՛ ՄԲԲ-ում, նույնն է փոխատու ու փոխառու լեզուներում: Սակայն, ինչպես կարելի է նկատել, բառիմաստի հետագա զարգացման շնորհիվ այն ձեռք է բերել նոր իմաստներ. բարբառային գործածությամբ՝ «տղամարդ», ժողովրդախոսակցական լեզվում՝ «անփորձ, խամ» իմաստները. «Շատ հարիֆ է, ով ասես հիմարացնում է»: Բառի արդի գրական հայերեն համարժեքներ են «միամիտ, պարզամիտ, անփորձ» բառերը:

10. ՀԻՆԱ «1. բուսատեսակ, 2. դրանից պատրաստած փոշի». բառն ունի և՛ գրական, և՛ բարբառային կիրառություն (արաբ.՝ hinnā՝ «հինա»): Ստ. Մալ-խասյանցի բառարանում առկա են այս բառով կազմված հետևյալ արտահայտությունները՝ հինա դնել «ուրախանալ մեկի դժբախտության վրա», հինան քամուն տալ՝ «տապալել», փխք.՝ «սպանել»:

11. ՄԱԼ «հարատություն, գույք (չարժական իրերով), 2. խոշոր եղջերավոր անասունների խումբ», որը, ըստ էության, գյուղացու հիմնական հարստությունն է: Արաբերենում māl նշանակում է «1. հարստություն, 2. ունեցվածք, ապրանք, սեփականություն». բարբառում ունեցած երկրորդը իմաստով բառն արաբերենում չի կիրառվում: mal-ը վերոնշյալ երկու իմաստներով կիրառվում է տաճկերենում, որի միջոցով էլ անցել է հայերեն բարբառներին: Այս առումով հատկանշական է, որ մի շարք բարբառային միավորներում որպես բառային գույքաբանություններ են կիրառվում տալար, մալ, հայվան, ապրանք տարբերակային ձևերը:

12. ՄՈՒՆՆԱԹ «անտեղի հիշատակություն իր արած մի լավության մասին, որ անհաճո կերպով ազդում է լավությունը ստացողի վրա, նրան մի տեսակ պարտավորեցնում ու ճնշում» (արաբ.՝ minna «1. սիրալիրություն, բարեգործություն, 2. երախտապարտություն, շնորհակալություն»): Ստ. Մալ-խասյանցը համարում է թուրքերենով միջնորդավորված արաբերեն ծագման բառ: Ուշագրավ է, որ փոխատու լեզվի համեմատությամբ տեղի է ունեցել բառիմաստի չրջում. բառը կիրառվում է հակառակ իմաստով: Բարբառային խոսքում կենսունակ են մուննաթը քաշել, մուննաթ գալ, մուննաթի տակ ընկնել, մուննաթի տակից դուրս գալ և նման օրինակ այլ դարձվածքներ:

13. ՄՈՒՇԹԱՐԻ «Լուսնիթագ մոլորակ» (որպես արխաիկ, հնացած իմաստ) և «1. հաճախորդ, 2. ձեռք բերել կամեցող» (որպես բարբառային բառ): Միջին հայերենի բառարանում (ՄՀԲ), ՀԱԲ-ում, Հայերեն ստուգաբանական բառարանում (ՀՄԲ) (մուշտարի) բառը տրվում է «Լուսնիթագ, Յուպիտեր (մոլորակ)» իմաստով՝ արաբերեն mustarի համապատասխան ձևով: Ստ. Մալ-խասյանցի բառարանում է միայն, որ մուշթարի բառը տրվում է երկու առանձին իմաստներով՝ մուշթարի և մուշտարի (մուշթարի): Հատկանշական է, որ արաբերենում al-mustarⁱⁿ բառը, որոշյալ առմամբ որպես հատուկ անուն կիրառվելիս, աստղագիտական եզրույթ է՝ Յուպիտեր մոլորակ: Իսկ mustarⁱⁿ ձևը, անորոշ առմամբ, փոխատու լեզվում ունի «գնորդ» իմաստը: Հայերեն

բարբառային խոսքում բառն առավել կենսունակ է «մուշտարու աչքով նայել» արտահայտության մեջ գործածվելիս:

14. ՆԱՂԼ «պատմություն» (արաբ.՝ naql «1. տեղափոխում, 2. փոխադրամիջոց, 3. թարգմանություն») բառը բարբառային և ժողովրդախոսակցական լեզվում կիրառվում է անել բայի հարադրությամբ՝ նաղլ անել: Հատկանշական է, որ հոգնակի թվի նաղլեր անել ձևը իմաստային նրբերանգ է հաղորդել բային՝ «ստահող, անհավատալի բաներ պատմել»։ այս բառիմաստը փոխատու լեզվում բացակայում է:

15. ՍԱԲՐ «1. համբերություն, 2. փոշտալը, որ համարվում է նախազգուշություն ինչ-որ բանի»։ բառը բարբառային կիրառություն ունի. Ստ. Մալխասյանցն այն համարում է տաճկերենից հայերենին անցած արաբերեն փոխառություն: Արաբերենում sabr բառի իմաստն է՝ «1. համբերություն, հանդարտություն, 2. սպասում»։ Որպես համանուն բառ՝ sabr նշանակում է նաև «ալոն»։ Ուշագրավ է, սակայն, որ բարբառային կիրառության երկրորդ իմաստն արաբերենում չկա. այն հանդիպում է տաճկերենում: Իմաստային առումով հնարավոր որոշ աղերս ունի sabra բառը, որը նշանակում է «սաստիկ ցուրտ, սառնամանիք»։ Սաբր բառի կիրառությունը երկրորդ իմաստով ավելի հաճախադեպ է, առավել հայտնի է օրինակ՝ «գիշերվա սաբրը խեղ է» արտահայտության մեջ գործածվելիս:

Արաբերենից փոխառված բառ-բաղադրիչով կազմված բարբառային բառեր

Փոխատու լեզվի գուգադրությամբ բառիմաստային հետաքրքիր զարգացումներից բացի Ստ. Մալխասյանցի բառարանում տեղ են գտել նաև բարբառային կամ ժողովրդախոսակցական բառաշերտին առնչվող բառակազմական ուշագրավ մի շարք դրսևորումներ: Մասնավորապես՝ բանավոր խոսքում առավել կենսունակ և բառարանային գրանցում ունեն փոխառյալ բաղադրիչով ու հայերենի ածանցներով ստեղծված պարզ և ածանցավոր բայեր¹⁰: Օրինակ՝ թարկել կամ թարգել, թարգը տալ, «թողնելը, վերջը տալը»՝ նա չի թարգում ծխելը: Սա արաբերենի taraka «թողնել, լքել» բայարմատից և հայերենի -ել բայական վերջածանցից կազմված ձև է: Նմանօրինակ՝ թամամել «լրացնել, ամբողջացնել» (tamām «ողջ, ամբողջ, ավարտուն»), զալթել «1. գրավել, տիրապետել, իր իշխանության տակ առնել, 2. նվաճել, գրավել (արաբ.՝ dabata «1. պահել, զսպել, 2. բռնել, գրավել»), թֆլել (փխնկ.՝ թլֆել, թլլըֆել, թալաֆ անել) «վատնել, իզուր ծախսել» (արաբ.՝ talaf «վնաս, կորուստ, վատնում»), հարամել «կեղտոտել, անսուրբ դարձնել» (արաբ.՝ harām «1. արգելված, 2. սուրբ, 3. անօրինական»), հերսոտել «բարկանալ, զայրանալ» (արաբ.՝ haras «բարկություն, ցասում»), նաֆսել «աչքով տալով, վնասելով գործը խանգարել» (արաբ.՝ nafs «1. հոգի, 2. մարդ, ... 9. չար աչք»), նաղլ անել «ստահող, անհավատալի բաներ պատմել» (արաբ.՝ naqala «1. տեղափոխել, 2. նկարագրել, 3. պատմել, փո-

¹⁰ Գիտական գրականության մեջ ավելի ընդունված է բառակազմական այս ձևերը համարել փոխառյալ բաղադրիչով և փոխառու լեզվի բառակազմական միջոցներով ստեղծված նորակազմություններ:

խանցել»), ուստի անել «վանել, մերժել» (արաբ.՝ radda «1. վերադարձնել, հետ տալ, 2. վանել, մերժել»), հարավ անել «խանգարել, թուլլ չտալ վայելել» (արաբ.՝ harām «1. արգելված, 2. սուրբ, 3. անօրինական»), ջամ անել (արաբ.՝ jam «գումար»), իլաջ անել «եղքը գտնել, բուժել» (արաբ.՝ «եղք, հնար, դեղ, միջոց») և այլն:

Գոյականական ձևերից առավել կենսունակ են արաբերեն փոխառյալ բաղադրիչով և հայերենի -ություն վերջածանցով կազմված բառերը՝ հարավություն, հերսոսություն, ազապություն, փամփություն, աշուղություն, դավալություն, դավաքություն, ջահիլություն և այլն:

Բառակազմական առումով հետաքրքրություն են ներկայացնում նաև ան- ժխտական նախածանցով և փոխառված բաղադրիչով կազմված ածականները՝ ան-խեր «անօգուտ, անպետք» (արաբ.՝ xayr «1. լավ, բարի, 2. բարիք»), ան-լազալթ «անհամ, անհաճո, առանց բավականության» (արաբ.՝ lazza «քաղցրություն, հաճելիություն»), ան-հարաքալթ «անուժ, ուժասպառ» (haraka արաբ.՝ «1. շարժում, 2. գործողություն, 3. գործունեություն») և այլն:

Մյուս խոսքի մասերին պատկանող բառերը խիստ սակավաթիվ են՝ հալա/հըլլ «1. դեռ, տակավին, 2. հորդորական խոսք մի բան սկսելու, անելու» (արաբ.՝ «միթե ոչ...» hal +la), ամա, համա «1. բայց, թեև, 2. զարմանքի և գոհունակության արտահայտություն, 3. զարմանքի և հանդիմանության, հեգնանքի արտահայտություն» (արաբ.՝ ʾamma), Ֆըլան/Ֆըլա «այսինչ, ոմն» (արաբ.՝ fulān «այսինչ, ոմն»):

Եզրակացություն

Ընդհանրացնելով արաբերեն ծագման փոխառությունների բարբառային ու ժողովրդախոսակցական կիրառություն ունեցող բառաշերտում առկա բառիմաստային հիմնական զարգացումների ուսումնասիրության արդյունքները՝ հնարավոր է արձանագրել դրանցում բառիմաստի զարգացման, մասնավորեցման, չրջման երևույթների առկայություն, որոնք երևան են գալիս փոխառու և փոխառու լեզուների համապատասխան ձևերի զուգադրական քննության պարագայում: Բառիմաստային նշված փոփոխություններն արդյունք են հիմնականում լեզվական երկու՝ արտաքին և ներքին զարգացումների. արտաքինը միջնորդ լեզվի ազդեցություն է. բառիմաստն առաջացել է միջնորդ լեզվում և ներքին՝ այն նոր իմաստներ ձեռք է բերել փոխառու լեզվում (հայերեն բարբառում): Բառակազմական առումով ուշագրավ են փոխառյալ բաղադրիչով և հայերենի բառակազմական միջոցներով ստեղծված բայական, գոյականական ու ածականական նորակազմությունները:

Սոնա Միքայելյան – բ. գ. թ., ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի ընդհանուր և համեմատական լեզվաբանության բաժնի գիտաշխատող: Գիտական հետաքրքրությունները՝ հայերենի արաբական փոխառություններ, տիպաբանական (զուգադրական) լեզվաբանություն, հայ բարբառագիտություն: Հեղինակ է 1 մենագրության և 15 հոդվածի: sonmiq20@gmail.com

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Աճառյան Հ. 1971, Հայերեն արմատական բառարան (ՀԱԲ), հ. I, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 697 էջ:

Աճառյան Հ. 2013, Հայոց լեզվի պատմություն, մաս II, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 365 էջ:

Մալխասեանց Ստ. 1944, Հայերէն բացատրական բառարան (ՄԲԲ), հ. I, Երևան, ՀՍՍՌ պետ. հրատ., 608 էջ, 1944, հ. II, Երևան, ՀՍՍՌ պետ. հրատ., 512 էջ, 1944, հ. III, Երևան, ՀՍՍՌ պետ. հրատ., 614 էջ, 1945, հ. IV, Երևան, ՀՍՍՌ պետ. հրատ., 646 էջ:

Միքայելյան Ս. 2019, Արդի գրական հայերենի՝ արաբերեն ծագման մի քանի փոխառությունների մասին.– «Լեզու և լեզվաբանություն» (Երևան), № 2, էջ 38–42:

Баскакова Н. А. 1977, Турецко–русский словарь. М., Изд. «Русский язык», 967 с.

ДИАЛЕКТНЫЙ СЛОЙ АРАБСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ АРМЯНСКОГО ЯЗЫКА

СОНА МИКАЕЛЯН

Р е з ю м е

Ключевые слова: заимствование, арабские заимствования армянского языка, литературные заимствования, диалектные заимствования, прямые и косвенные заимствования, смысловые и словообразовательные изменения, продуктивные и непродуктивные заимствования.

Неотъемлемой частью словарного состава языка являются заимствованные слова, которые передавались в различные периоды его исторического развития и обусловлены разными языковыми и внеязыковыми факторами. Целью изучения заимствований по диахроническому и синхроническому принципам является выявление особенностей исторических и культурных взаимосвязей, существующих между языками и народами-носителями данных лингвокультур.

Исследование диалектных слов, которые, согласно «Армянскому толковому словарю» Ст. Малхасянца, имеют арабское происхождение, показало, что их значительная часть употребляется в прямом значении или имеет близкое значение к соответствующему слову в языке-источнике [например, դավա/ի «суд, спор, требование» (араб. da'va), զուլալ «прозрачный, чистый, ясный» (араб. zulāl), հալալ «справедливый, законный» (араб. halāl)] и т. д. Но в некоторых словах произошли семантические изменения, которые выявляются при сопоставлении с языком-источником [ср. աջալ «конец, конец жизни, смерть» (араб. 'ajal «спешность, быстрота»), զիբիլ мусор «не-нужный, неценный» (араб. zibl «мусор»)]. Семантические изменения происходят в основном из-за влияния языка-посредника, или данное слово приобретает новые значения в заимствующем языке (в диалектах).

Сона Микаелян – к. филол. н., научный сотрудник отдела общего и сравнительного языкознания Института языка им. Г. Ачаряна НАН РА. Научные интересы: арабские заимствования в армянском языке, типологическое (сопоставительное) языкознание, армянская диалектология. Автор 1 монографии и 15 статей. sonmiq20@gmail.com

DIALECTAL WORD LAYER OF ARABIC BORROWINGS IN THE ARMENIAN LANGUAGE

SONA MIKAYELYAN

Summary

Key words: a borrowing, Arabic borrowings in Armenian, literary borrowings, dialectal borrowings, direct and mediated borrowings, semantic and derivative changes, active and passive borrowings.

The borrowed layer of vocabulary is an inseparable part of a language, formed at different stages of its historical development due to numerous extra-linguistic and linguistic factors. Synchronic and diachronic approaches to the study of borrowings aim at exploring the nature of the existing historical and cultural interrelations between the languages and the peoples of the given linguo-culture.

The study of the dialectal words that are of Arabic origin according to “Armenian Explanatory Dictionary” compiled by St. Malkhasyants, shows that most of them have fully or partially preserved the lexical meaning that they had in the source language, for example: դավա/ի ‘trial, dispute, demand’ (Arabic: da’va), զուլալ ‘light, clear, bright’ (Arabic: zulāl), հալալ ‘lawful, just’ (Arabic: halāl), etc. A number of words, however, have undergone semantic changes as compared to their original variant in the source language (cf. աջալ ‘end, end of life, death – Arabic: ‘ajal ‘hurry, speed’, զիբիլ ‘useless, worthless’ – Arabic: zibil ‘garbage’). Semantic changes may be the result of the influence of a third language or a borrowed word may acquire a new meaning in the borrowing language (i.e. in dialects).

Sona Mikayelyan – Candidate of Sciences in Philology, Researcher at the Department of General and Comparative Linguistics of the NAS RA Institute of Language after H. Acharyan. Scientific interests: Arabic borrowings of Armenian, typological (comparative) linguistics, Armenian dialectology. Author of 1 monograph and 15 articles. sonmiq20@gmail.com